

Előszó

A legtöbb tudomány alapját az írott tudományos produktumok képezik: ezek teremtik meg magát a tudományos tudást, annak a nyelvezetét; nemcsak befolyásolják, de el is döntenek, hogy ki lesz a tagja a tudományos közösségnek és abban mekkora presztízs, elismerés fogja övezni személyét, vagyis hogy általánosságban mennyire lesz sikeres a kutató. A 2016-ban indult Új Nemzeti Kiválósági Program támogatása az ígéretes, pályafutásuk kezdeti vagy korai középső fázisában lévő kutatókat (és az őket befogadó intézményt) segíti az ösztöndíjjal járó anyagi és erkölcsi elismerés révén. Jelen kötet 31 ÚNKP ösztöndíjas tanulmányát tartalmazza a legkülönbözőbb tudományterületekről, a tudományágak közötti ismerkedés és párbeszéd szép példájaként. A szerzők között öt alapképzéses és négy mesterképzéses hallgató található. Tizenhatan doktoranduszok, míg hatan már doktori fokozattal rendelkeznek, közülük hárman egyetemi docensek.

Nemcsak a kötetben képviselt tudományterületek, hanem a megközelítésmódok, módszerek, problémafelvetések, argumentációs technikák, magyarázatok, a tanulmányok felépítése és szerkezeti elemei, röviden a tudományos mikrokultúrák is sokfélék, mindezekben markáns különbségek vannak az élelmiszertudomány, a műszaki tudományok, a jogtudomány, a szociolingvisztika, a regionális tudomány, az üzleti tudományok között. Az élelmiszertudományi elemzések magas színvonalú, gondosan megtervezett és lebonyolított laboratóriumi kutatásokon alapulnak, amelyek összetettsége és a sokféle megkövetelt előismeret indokolja, hogy doktori hallgatók és már doktori fokozattal rendelkező oktatók, kutatók a szerzőik. A többi téma között van koncepcióalkotó, szakirodalom áttekintő, történeti elemzés, saját adatgyűjtésen vagy átvett adatokon alapuló esettanulmány, termék- és technológia fejlesztés, saját fejlesztés ismertetése. Mind-egyik kutatást a saját szűkebb környezetében lehet igazán értékelni. Az egyes tudományterületeket (vagy azokon belül kutatási témákat és módszereket) nem lehet rangsorolni egymáshoz képest az ismeretelméleti és módszertani monizmus által a tudományokat valamilyen közös szempont alapján megítélő, a fejlettség önkényesen meghatározott definíciója szerint. Más lehetőségek vannak az élettelen természet, az élő természet, az ember, a tudat és a társadalom vizsgálata során. Mást jelent a mérés, a kvantifikáció is a természet vizsgálatakor, mint a gazdaság, a nyelvészet vagy a pszichológiai jelenségek vizsgálatakor. A matematikai modellek a természet tanulmányozásakor is különbözőképpen teljesítenek: a sztochasztikus jelenségek (pl. időjárás, földrengés, vulkánkitörés, árvíz) előrejelezhetősége korlátozott, az olyan jelenségeké pedig, mint pl. a koronavírus terjedése, egészen látványosan nem volt lehetséges, mert nem voltak ismertek az előrejelezhetőséghez szükséges adatok és valószínűségek. Majd utólag lehet rekonstruálni modellekkel a járvány lefolyását a megismert adatok tükrében.

A kötet felületes átlapozása tehát segít ismét eszünkbe juttatni, hogy a tudományos kutatásnak alig vannak olyan általános standardjai, amelyek minden

diszciplínának egységesen a sajátosságai. Ha vannak is ilyen közös pontok, akkor azok a következők: világos, érthető fogalmazásra törekvés, logikus gondolkodással végrehajtott ellentmondásmentes levezetések, a tapasztalati tények tisztelete, az előzménykutatások ismerete és helyes értelmezése, megismételhetőség és gyakorlati ellenőrizhetőség, valamint az ideológiai, pszichológiai, személyes kérdések kizárása a tudomány szférájából. Más szóval kifejezve, a tudomány a mi van és miért van kérdésével foglalkozik és nem a mi legyen kérdésével. A mi legyen kérdés becsempészése a tudományba rendre pszeudotudományos diskurzushoz, ideológiák, vélemények közötti egyéni értékítéleteken alapuló és sokszor tekintélyelvű eszmecserehez vezet, ami megjelenhet például skolasztikus természetfilozófiaként (a modern természettudomány helyett) vagy a mindenhol egyenlőtlenségeket vizionáló marxizmusként és annak jelenbeli válfajaiként.

A kötet és tanulmányai a publikálás aktusa révén mindenképpen fontos mérőszámok számítanak az egyéni kutatói életpályákon. A hosszú távú tudományos értéküket majd a jövőben elkészülő azon tanulmányok jelölik ki, amelyek felhasználják eredményeiket, reflektálnak a felfedezéseikre, illetve gyakrabban témakidolgozásokról van szó, hiszen egy felfedezést jellege miatt nem lehet egy kutatási tervben megfogalmazva előre garantálni. A „hivatalos”, mechanisztikus, tudománymetrián alapuló rangsorok alapján a tanulmánykötet a kisebb presztízsű publikációs formák közé tartozik. Ezzel szemben áll a szubsztantív értékelés, amely az olvasáson és a tanulmány tartalmának kritikus elemzésén, szakértői vizsgálatán és megítélésén alapul. Ez az utóbbi években egyre inkább háttérbe szorult a különböző bizottságok döntéshozatala során a tudománymetrián alapuló értékelések mögött. Ennek részben a digitalizáció révén létrejövő adatbázisok megjelenése (technológiai előfeltétel), részben tudománypolitikai, tudományfinanszírozási, tudományadminisztrációs, ellenőrzési (ideológia) okai vannak. A minősítések egységei lehetnek egyedi tanulmányok, kutatók összes tanulmánya, szervezeti egységek, kutatóhelyek, egyetemek és országok, a minősítés fő módja pedig a tanulmány megjelenésének helye és a tanulmányra érkező hivatkozások száma (és a hivatkozó tanulmányok megjelenési helye). Ebben a rendszerben az számít, amit regisztrálnak valahol valakik. Ennek a folyamatnak az eredetére visszatekintve azt látjuk, hogy az Eugene Garfield által 1963-ban javasolt és akkor először az 1961-es évre meghatározott Science Citation Index (SCI) célja a kutatás segítése volt egy a maihoz képest információhiányos korban azáltal, hogy magas idézettségű (és így jelentős hatású) tanulmányokra felhívta a figyelmet, ezzel megkönnyítve a kutatási előzmények feltárását. Ez a kezdeti cél bővült ki először a folyóiratok minősítésével, amely a könyvtárak számára volt hasznos információ az 1970-es, 1980-as években, majd további módosulásként a folyóiratok impakt faktorát kezdték el alkalmazni, Garfield figyelmeztetéseire, az egyedi publikációk és kutatók minősítésére. Az információk manuális gyűjtése kezdetben a Garfield által alapított nyereségorientált cég, az Institute for Scientific Information (ISI) keretein belül zajlott, amit 1992-ben vásárolt meg

a nagy kanadai médiacég, a Thomson Reuters, ahonnan ez a részleg végül átkerült a 2016-ban újonnan alapított Clarivate Analytics tudományometriai adat-szolgáltató vállalkozáshoz. A cég méretére jellemző, hogy 8300 alkalmazottja van, éves árbevétele 1 milliárd dollár a tudományometriai szolgáltatásainak az előfizetési díjaiból, amelyek közül a legismertebb a Web of Science, amelynek előfizetése az MTMT számára nagyjából 90 millió forintba kerülne. Ebből az eredetileg manuális, ma már digitális adatgyűjtésből fejlődött ki az impakt faktoron alapuló rangsorolása a folyóiratoknak (a megfigyelt folyóiratoké, amelyek között túlreprezentáltak voltak az eredményeket jellemzően rövid kutatási jelentésekben megjelentető kísérleti tudományok, klinikai kutatások). Egy másik gigakiadóvállalat, az Elsevier alapította 2004-ben a ma már közzismert Scopus publikációs adatbázist és az azon alapuló CiteScore (CS) mutatót, míg a SCImago Institutions Ranking (SIR) publikálása 2009-ben kezdődött. Ezeknek a metrikáknak a gyors elterjedése egyben leértékeli azokat a publikációkat (és tudományterületeket), amelyeket ezek a nagy világszintű, nemzetközi adatbázisok nem indexálnak (nem figyelnek meg).

A folyóirat egészének minősége és az abban megjelent egyes tanulmányok minősége egyenlővé tételét (tehát nem azt, hogy létezik statisztikai kapcsolat a megjelenés helye és minősége között) számos bíráló érte az elmúlt évtizedekben. A 2012-ben megfogalmazott és sokezer kutató által aláírt San Francisco-i deklaráció (Declaration on Research Assessment, DORA) jól összefoglalta a problémákat: a hivatkozások nagyon egyenletlenül oszlanak meg a folyóiratok egyes tanulmányai között, a folyóiratok cikkeinek rövid távú hatását veszik csak figyelembe, az impakt faktorok függenek a kutatási területtől, a cikkek műfajától, témaköröktől és divattémáktól, az impakt faktorok manipulálhatók, a számításukhoz felhasznált adatok nem transzparenssek, nem érhetők el a nyilvánosság számára. A DORA 18 pontos ajánlása szerint a megoldás többek között a folyóiratokon alapuló metrikák kizárása az egyéni kutatói teljesítmény értékelésekor, ehelyett a kutatási eredmények elolvasása, tartalma révén való értékelés. A metrikák annyiban hasznosak, amennyiben az egyedi cikkekre vonatkozóan szakterületre normalizáltan alkalmazottak és a hivatkozások minőségével, jellegével korrigáltak.

Mindebből az olvasás fontosságának a hangsúlyozása biztosan fontos üzenet. A megírt, de nem olvasott anyagok nem lesznek részesei a tudományos diskurzusnak. Kívánom, hogy a kötet tanulmányai és azok sokszínűsége minél több olvasónak szolgáljon inspirációként saját kutatásaikhoz is, a tudományos eredményeinek pedig minél több érdemi továbbfejlesztője legyen. A szerzőknek gratulálok és további örömteljes, a felfedezés szerzetéből fakadó elmélyült kutatást kívánok!